

**ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКАТА И МУЗЕОЛОЖКАТА ДЕЙНОСТ
НА ВЕЛКО ТОНЕВ ВЪВ ВАРНА (1960–1975 г.)**

Наталия Енева

Abstract: *Velko Tonev, Prof. Dr. of Historical Sciences, is one of the most significant researchers of Bulgarian Revival and the Revival past of Northeastern Bulgaria, Dobrudja and Bulgarian Black Sea coast. He is an author of more than ten books and almost two hundred studies, articles and documentaries dedicated to the spiritual life, revolutionary-liberating wars and economic development of the Bulgarian population during the Revival. The focus of the current paper aims to present Prof. Velko Tonev's long-standing research and museum activity in Varna: his work on the establishment and settlement of the Museum of the Revival in Varna; the search and preservation of cultural valuables from the city and the region; his growth as a curator in the Museum to a senior research associate in the Bulgarian Academy of Sciences.*

Ключови думи: *Велко Тонев, Варна, Българско Възраждане, Музей на Възраждането – Варна, Североизточна България, Българско Черноморие.*

Културното наследство на Варна едва ли би било същото без активната дейност на проф. д-р ист. н. Велко Тонев. Той е един от най-големите изследователи на Българското възраждане и най-добрият изследовател и познавач на възрожденското минало на Североизточна България, Добруджа и Българското Черноморие. Автор на повече от десет книги и на близо двеста студии, статии и документални публикации, посветени на духовния живот, революционно-освободителните войни и стопанското развитие на българското население през периода на Възраждането. Освен в сферата на българската историография, той остава значима следа и в музейното дело на Варна, създавайки и ръководейки петнадесет години Музея на Възраждането в града.

Велко Тонев е роден на 7 ноември 1933 г. в с. Везенково, разположено на брега на р. Луда Камчия в Котленския Балкан. Учи първоначално в родното си село, след което завършва гимназията на гр. Сунгурларе. Продължава обучението си в Педагогическия институт в Бургас, след което завършва висше образование със специалност история в Софийския университет.[1] Още там се раждат първите му импулси за изследователска работа, а възрожденският дух на родния му край

предопределя неговата научна ориентация към епохата на Българското възраждане.[2] През 1960 г. Велко Тонев е назначен за уредник на Музея на Възраждането във Варна, откъдето започва и връзката му с града, която продължава до края на живота му.[3]

Във Варна пред младия Тонев се разкриват необятни възможности за издирвателска и научно-изследователска работа. Специфичното географско положение на Варна; участието на града в стратегическата за Западното Черноморие османска фортификационна система „Крепостен четириъгълник“ – Шумен, Русе, Силистра, Варна; бойната арена, която представляват североизточните български земи по време на руско-турските войни през XVIII–XIX в. са само част от поредицата фактори, които предопределят забавеното възраждане на българите в региона и неблагоприятните условия, при които то протича. Поради тази причина дълги години възрожденските процеси и явления тук остават встрани от погледа на изследователите на Българското възраждане, но от друга страна така се обособява една важна и обширна историческа тема, която тепърва очаква своето проучване.

Първите изследователски стъпки на проф. Тонев във Варна са свързани с подготовката, изграждането и превръщането на Музея на Възраждането във важно културно и духовно средище за града и региона. През пролетта на 1961 г., заедно с доц. Минко Гечев пресъздават, за първи път в музейната практика у нас, възстановка на класна стая на взаимно училище.[4] В резултат на задълбочената му събирателска и научноизследователска работа става възможно и изпълнението на една цялостна и завършена експозиция за епохата на Възраждането във Варна и Варненско, открита през септември 1963 г. Експозицията е подредена в сградата на първото българско училище, строена 1861 – 1862 г. на днешната ул. „27 юли“ № 9. Тонев е автор на тематико-експозиционния план на Музея на Възраждането. Заедно с художника Стоян Атанасов успяват да реализират с помощта на гравюри, снимки, оръжие, документи, старопечатни книги и други материали, най-важните моменти от възрожденското минало на града и региона.[5] Тематичната структура е изградена на базата на шест основни теми, а именно – I тема-въвеждаща: „Българско народностно съзнание през турското робство и начало на Възраждането“; II тема: „Руско-турски войни от края на XVIII до средата на XIX век“; III тема: „Икономическото развитие на Варненския край преди Освобождението“; IV тема: „Борба за културно-национална независимост“; V тема: „Националнореволуционни борби във Варненския край“; VI тема: „Варненският край през Освободителната война“.[6] След повече от четири десетилетия народополезна дейност, експозицията е закрыта, а през месец май 2002 г. самият музей е изнесен от сградата и лишен от исторически принадлежащо му място.[7] От 2006 г. Музеят на Възраждането се помещава в сградата на ул. „Л. Заменхоф“ № 21, като и в новата експозиция е запазена възстановката на взаимното училище.

Друга изключително значима стъпка на проф. Тонев в областта на музейното дело е събирането в началото на 60-те години на миналия век на старинни икони от Варненско, Шуменско, Добричко и Търговищко и подреждането им в постоянна изложба в един от старите християнски храмове във Варна – църквата „Св. Атанасий“ – превърната в Музей на възрожденската иконопис. Заедно с представителя на Варненско-Преславската митрополия отец Мирон и художника-реставратор Петър Бранев, в рамките на две години извършват продължителни експедиции из редица села, църкви и параклиси в цялата Варненско-Преславска епархия. Успяват да спасят от унищожение стотици икони и църковна утвар с изключителна художествена и историческа стойност. Събраните след този невероятен труд около 500 икони, заедно с наличния музейен фонд, служат за база при подбора и изложението на експонатите в бъдещата галерия.[8]

Тематико-експозиционният план и на Музея на възрожденската иконопис е дело отново на проф. Тонев. Експозицията е открита през 1965 г. и е плод е на съвместните усилия на Велко Тонев, Петър Бранев и арх. Камен Горанов. Изложените в този музей икони от XVI–XIX в. отразяват иконописното богатство на Североизточна България и Северното Черноморие през епохата на Българското възраждане. В експозицията освен икони са изложени и възрожденски щампи, старопечатни богослужбни книги и църковна утвар.[9] Този музей съществува до 1991 г., когато сградата е предадена на Варненско-Преславската митрополия.[10] Днес, част от това изключително културно наследство е изложено в експозиционните зали на Варненския археологически музей.

Важно е да отбележим, че музеоложката дейност на Велко Тонев не се ограничава само в рамките на Варна. Той подпомага уреждането на експозиции и извън града. Заедно с Мария Николова уреждат музейните сбирки в селата

Черковна и Николаевка, важни центрове на учебното дело по време на Възраждането.[11] По негова инициатива се уреждат и музейните експозиции в град Суворово и Аладжа манастир.[12]

Друга интересна част от експозиционната му работа заемат изложбата – щампи и икони и изложбата – картини, рисувани от инж. Кноб (работил дълго време във Варненската община в началото на ХХ в.), която показва важни архитектурни паметници на града от това време.[13]

През петнадесетте години във Варненския музей, освен активната работа по формиране и популяризиране на музейните експозиции, проф. Тонев изключително усилено и ползотворно работи и по събирането, обработването и съхраняването на предмети за музейния фонд. Музеят на Възраждането във Варна притежава един изключително богат и разнообразен фонд, чието начало се свързва с работата на старите музейни работници – братя Шкорпил, архим. Инокентий и др., а след 1960 г. неговото разрастване, изследване и опазване се свързва дълги години с името на Велко Тонев.[14]

Освен споменатата колекция от над 500 безценни икони, като резултат на дългогодишен труд, трябва да споменем и още едно изключително дело на проф. Тонев. Благодарение на неговата активност е съхранен още един нюанс, носещ духа на възрожденска Варна. Това е откриването на колекция от над 300 щампи на църковна тематика, служели като сувенири за продажба. Колекцията е намерена при ремонт на варненската църква, известна като „Малката Богородица“, вероятно доставени там от богомолците през турско време за по-сигурно съхранение. Благодарение на проявената дипломатичност от страна на проф. Велко Тонев и на арх. Камен Горанов, това невероятно културно наследство е спасено от изхвърляне и прибрано в музея, за да се запази и за бъдещите поколения.[15]

Велко Тонев има и огромни заслуги при издирването и закупуването от музея на голямо количество старопечатни книги, ценни учебни помагала, учебници, документи, снимки, гравюри. Благодарение на умението му да общува с варненци, голям брой от тези предмети са дарени от родолюбивите граждани. По този начин Музеят на Възраждането притежава една от най-богатите и ценни колекции от старопечатни книги в страната.* Срез тях се намират ценни екземпляри, като Евангелие от 1625 г., ръкописен дамаскин от 1762 г., Неделникът на Софроний Врачански от 1806 г., Рибният буквар на П. Берон от 1824 г. и др. В резултат на неговите усилия в музея се съхранява една изключително ценна и разнообразна колекция от старинно оръжие – хайдушко и от руско-турските войни през XVIII и XIX век, в която влизат саби, ятагани, пушки.[16]

Благодарение на отзивчивият си характер и всестранни интереси, Велко Тонев превръща Музея на Възраждането в събирателен център за варненската творческа интелигенция. Там се събират музейни работници, писатели, поети, художници, артисти и музиканти. Обсъждат се различни чествания, литературни четения, театрални постановки от тогавашния активен културен живот на града. Обменят се мисли, споделят се идеи. В музея цари истинска творческа атмосфера, подхранвана от романтичната гледка на потъналия в зеленина и тишина двор. За жалост това богатство, създадено и поддържано с толкова много любов, днес е безвъзвратно загубено.[17]

Наред с цялата тази неуморна и активна събирателска и културно-популяризаторска дейност, Велко Тонев поема и по пътя на научноизследователската работа, успявайки да се наложи и утвърди в историческата наука. Още с постъпването си като уредник

*Предметите от фонда са систематизирани, инвентирани и регистрирани в съответните инвентарни книги в Музея на Възраждането-Варна.

във Варненския музей, той се захваща с изучаването и научното осмисляне на историята не само на Варна и нейната околност, но и на цяла Североизточна и Източна България и специално на Българското Черноморие и цяла Добруджа през Възраждането. Пътува неуморно от село на село, от град на град в ареала на своите интереси и търси веществени и писмени свидетелства в архивите, в библиотеките, не само у нас, но и в чужбина. Не пропуска нито едно име, нито едно училище, читалище и църква, нито едно място, където е горял пламъкът на българщината.[18] Освен, че обогатява фонда на музея, той изгражда и добра основа за своите изследвания. Проучва изключително задълбочено и прецизно домашните и достъпните му чуждестранни извори и богато и солидно аргументира своите тези. В изследвания си обръща особено внимание на детайлите и на малките подробности, не случайно трудовете му са високо ценени и са получили признание не само у нас, но и сред чуждестранната научна колегия.[19]

Като музеен уредник, Тонев започва да изследва по-подробно обществения, икономическия и политическия живот на Варна и варненци през Възраждането. Първите му научни публикации са посветени на теми от възрожденската история на града и околните селища. Те са свързани предимно с българското учебно и читалищно дело във Варна, участието на Варненския край в революционните борби преди Освобождението и др.[20] Благодарение на тях през 1965 г. Велко Тонев получава заслужено званието „научен сътрудник“ и се утвърждава като най-вещ специалист по възрожденското минало на Варна и Североизточна България изобщо.[21]

В продължение на дълги години публикува множество статии с ценни изследвания в печатния орган на Варненския музей, неговите „Известия“ и в други специализирани научни издания – статии, посветени на стопанската дейност

на българите във Варна, на учебното дело в Североизточна България, на учителите във Варна и Варненско, на първото холандско консулство в града, на руския консул Александър Рачински и дейността на руското вицеконсулство във Варна, на преселническите брожения в Източна България през 1861 г., на Чарлс Дикенс и българските земи и много др.[22] Поставя основите на научното изучаването на възрожденската история на този край. Деен член е на редколегиите на „Известия на Варненското археологическо дружество“, а след преустановяването им – на „Известия на Народния музей - Варна“.[23]

По време на работата си в Музея на Възраждането, проф. Тонев посвещава много години и на заниманията си върху проблемите на възрожденската история на Добруджа. Тази тема доминира в научно-изследователската му работа и като резултат излиза монографията „Добруджа през Възраждането. Културен живот, църковно-национални борби, революционни движения“, издадена във Варна през 1973 г.[24] Според самия Тонев целта на изследването е „да покаже борбите на българското население в тази изконна българска земя през една от най-драматичните и величави епохи от националната ни история, епохата на Българското възраждане“.[25] С този труд през 1974 г. Велко Тонев придобива научна степен „кандидат на историческите науки“. Малко след това, чрез конкурс, на който той се представя блестящо, е избран за старши научен сътрудник в Института по история на БАН.

През тези години част от научните му изследвания са насочени и към историята на с. Суворово. В резултат на няколкогодишна съвместна работа с Костадин Стоянов*, през 1973 г. излиза от печат историята на селото, която получава от специалистите-краеведи много добра оценка като едно пълно изследване,

* Костадин Стоянов е работил като учител, а впоследствие и като директор на Окръжния музей във Варна.

написано на базата на добре събран и проучен документален материал.[26]

Велко Тонев остава във Варна до края на 1975 г., след което се премества в София и постъпва на работа в секция „История на България XV – XIX век“, където продължават задълбочените му научноизследователски дирения. И там темата възрожденска Варна неизменно продължава да присъства в неговите интереси и проучвания, а съдбата на музея остава завинаги в сърцето му.

Музеят на Възраждането – неговата „трета рожба“, в който влага много знания, надежди и обич и с когото се разделя заради работата си в София, продължава да заема важно място в живота на Тонев. До края на дните си, той се вълнува непрекъснато от съдбата му, която през последните години на XX в. не е особено завидна. След повече от десет години неравна битка за неговото оцеляване, след десетки срещи, писма, писания във вестниците, подписки в защита на музея, съдебни дела, музеят е закрит. Велко Тонев преживява тежко тази загуба.[27]

Като старши научен сътрудник в Института по история на БАН, наред с многобройните значими изследвания и публикации по различни теми от Българското възраждане, изследователското творчество и интересите на Велко Тонев не престават да бъдат свързани с възрожденското минало на Варна, Варненско и региона. На проучванията в тази област се дължи съществена част от научните му приноси, които носят признание сред научната общност и допринасят за изследователското му развитие. Продължава да обнародва множество документи за положението на населението в Североизточна България през средата на XIX в., за отзвука на Априлското въстание по Черноморието и Североизточна България, за дейността на руското вицеконсулство във Варна и много др.[28]

Проф. Велко Тонев посвещава дълги години от живота си на изследвания свързани с възрожденската история на

Българското Черноморие. На базата на множество документални източници и българска и чуждестранна литература, той проучва и интерпретира сложните, противоречиви и многообразни процеси в историческото развитие на този регион. Пространно и задълбочено изследва политическото, демографското, стопанското и културното развитие на Българското Черноморие.[29] В резултат на тези дългогодишни научни изследвания излиза и големият му монографичен труд „Българското Черноморие през Възраждането“, успешно защитен през 1993 г. за получаване на научна степен „доктор на историческите науки“.[30] С подобна тематика е и ръководеният от него научноизследователски проект „Черно море в историческата съдба на Югозападна Европа и предна Азия“.

Във връзка с уникалния му принос в изследването на възрожденската история на Варна и региона, трябва да отбележим заслугата на проф. Тонев и по издирването на значителен брой документи на руски и френски език за освобождението на Варна и Варненския край, ксерокопия на които са предадени на Държавния архив във Варна.[31] По-късно, след необходимата обработка, е издадена книгата „След Сан Стефано и Берлин 1878 г. Изследване, документи и материали за освобождението на Североизточна България от османска власт“.[32] Първата част е посветена на освобождението на Североизточна България, и най-вече на съдбата на турските крепости част от т. нар. „крепостен четириъгълник“ – Русе, Силистра, Шумен и Варна. Втората част съдържа повече от 130 документа, издирени в руски архиви, касаещи проблема и спомени на българи, съвременници на събитията.

Почти цялото изследователско творчество на проф. Велко Тонев е посветено на Североизточния регион, на неговите селища и хора, част, от които е и Варна. Не случайно още приживе той получава признание от цялата варненската общественост за мащабната си научна

дейност, за приноса в изследването на възрожденската история на Варна и Варненския край и за изграждането и обогатяването на музейното дело в града и околностите му. Името му ще остане завинаги в историческата памет на много поколения варненци.

По време на дългогодишната си научноизследователска дейност, Велко Тонев създава богат документален архив, който малко след неговата кончина беше дарен на Музея на Възраждането във Варна от съпругата му Елена Тонева. Освен документи и вещи от личен характер, архивът съдържа и много материали, свързани с творческата дейност на Тонев, някои от които са публикувани, друга значителна част – не. Те са изключително ценни и обогатиха в значителна степен документалния архив на музея. Знаем, че през време на своята изключително ползотворна и разнообразна научна дейност проф. Тонев работи в наши и чуждестранни библиотеки и архиви – в библиотеката на Конгреса във Вашингтон, в архиви в Русия, Вашингтон и на много други места. Огромното количество документален материал, който успява да натрупа през дългите години упорит труд, е описан и систематизиран като отделен архивен фонд в музея.*

Документалните материалите от личния фонд на Велко Тонев, предимно архивни документи, извори, ръкописи, фишове и др., представляват богата изворова база, която може да послужи за бъдещи изследвания по темите, по които е работил и самият той, а те съвсем не са малко. Най-голям е броят на изворите и допълнителните текстови материали, свързани с историята на Добруджа, основната част, от които са османотурски.*

* Музей на Възраждането-Варна. – Архив „Велко Тонев“.

* Велко Тонев е редактор и ръководител на съставителския колектив на документалния сборник „Извори за историята на Добруджа 1853 – 1878 г.“, том III, 2001 г. Под негово ръководство е подготвен и отпечатан следващият том „Извори за историята на

Множество са копията на документи от Държавните архиви във Варна и Шумен: документи на английски посланици; писма на английското консулство; документи от руското консулство във Варна; кореспонденция между руските консули във Варна и Цариград; документи за населението във Варна и Варненско. Изключително ценни са изворите на чужди езици, най-вече документите от Държавните архиви във Вашингтон и в Москва; множеството италиански документи; пътеписите на чужди езици и пр.[33]

Краткият обзор на изследователската и музеоложката дейност на проф. Велко Тонев във Варна и свързана с Варна представя голямото и трайно наследство, което ни оставя този изключителен човек. Обогатил историческата ни наука със стойностни трудове, той е един от най-уважаваните и авторитетни изследователи и познавачи на епохата на Българското възраждане и нейните извори. Утвърждава се и като изключително важна личност в историята на Варна, която дава своя ценен принос за издирването, събирането, съхранението, опазването, изучаването и популяризирането на културно-историческото наследство на града, съчетавайки успешно изследователската и музеоложката си дейност в служба на обществото.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Жечев, Н., Ст. Димитрова.** *БИБЛИОГРАФИЯ на професор ВЕЛКО ТОНЕВ.* Варна, 2003, с. 7; **Ст. Димитрова.** *Професор Велко Тонев.* – *ИНМВ, XL (LV), 2004, с. 411;* **Н. Жечев.** *Историограф на Възрожденската епоха – Проф. Велко Тонев на 70 години.* – *СПОМЕНИ ЗА ВЕЛКО ТОНЕВ.* Монтана, 2006, с. 313; **Г. Петров.** *На приятеля и човека Велко Тонев.* – *СПОМЕНИ ЗА...*, с. 52.
2. **Петров, Г.** *На приятеля и човека...*, с. 52..
3. **Стоянов, К.** *100 години музейно дело във Варненски окръг. Проблеми и перспективи.* – *В: сп. Музеи и паметници на културата*, 3, 1987, с.

Добруджа 1853-1878 г. Чуждестранни документи“, том IV, София, 2003.

- 4-5; **Същият.** 60 години Народен музей във Варна. – ИИМВ, II (XVII), с. 17-18; **Същият.** С дълбока признателност и тъга. – СПОМЕНИ ЗА ..., с. 99; **В. Тонев.** Музеят на Възраждането в гр. Варна. – ИВАД, XV, 1964, с. 133.
4. **Тонев, В.** Музеят..., с. 133; **Ст. Димитрова.** Професор Велко Тонев., с. 411.
 5. **Димитрова, Ст., В. Тонев.** Музей на Възраждането-Варна. София, 1976; **К. Стоянов.** С дълбока признателност..., с. 100.
 6. **Тонев, В.** Музеят..., с. 133; **Н. Жечев, Ст. Димитрова.** БИБЛИОГРАФИЯ на..., с. 37-38; **В. Георгиев.** Из спомените ми за Велко. – В: СПОМЕНИ ЗА..., с. 119-120.
 7. **Жечев, Н., Ст. Димитрова.** БИБЛИОГРАФИЯ на ..., с. 37; **Ст. Димитрова.** Професор Велко Тонев., с. 412;
 8. **Тонев, В.** Галерия на възрожденската иконопис. – ИИМВ, II (XVII), 1966, с. 203-209; **К. Стоянов.** 60 години..., с. 18-19; **Същият.** С дълбока признателност..., с. 100; **П. Бранев.** С Велко в Музея на Възраждането. – СПОМЕНИ ЗА..., с. 90-91; **Ст. Димитрова.** Музей на Възраждането във Варна. – 100 години Варненско археологическо дружество. Юбилеен лист. 2001, с. 5-6.
 9. **Тонев, В.** Галерия..., с. 203-209; **Н. Жечев, Ст. Димитрова.** БИБЛИОГРАФИЯ на..., с. 38-39.
 10. **Димитрова, Ст.** Професор Велко Тонев., с. 412; **Н. Жечев, Ст. Димитрова.** БИБЛИОГРАФИЯ на..., с. 39.
 11. **Стоянов, К.** С дълбока признателност..., с. 100.
 12. **Жечев, Н., Ст. Димитрова.** БИБЛИОГРАФИЯ на ..., с. 39.
 13. **Стоянов, К.** С дълбока признателност..., с. 100-101.
 14. **Тонев, В.** Музеят..., с. 134.
 15. **Бранев, П.** С Велко..., с. 91.
 16. **Тонев, В.** Музеят ..., с. 134.
 17. **Бранев, П.** С Велко..., с. 91-93.
 18. **Петров, Г.** На приятеля и човека..., с. 58.
 19. **Георгиев, В.** Из спомените ми..., с. 123-124; **Т. Ташев.** Велко Тонев. Котел през Възраждането. – сп. Епохи, кн. I, г.3, 1995, с. 98.
 20. **Жечев, Н., Ст. Димитрова.** БИБЛИОГРАФИЯ на..., с. 19-24.
 21. **Пак там,** с. 8-9.
 22. **Пак там,** с. 19-24.
 23. **Георгиев, В.** Из спомените ми..., с. 124; **Н. Жечев, Ст. Димитрова.** БИБЛИОГРАФИЯ на..., с. 16.
 24. **Тонев, В.** ДОБРУДЖА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО (културен живот, църковно-национални борби, революционни движения). Варна, 1973, 320 печ. стр.; **Н. Жечев, Ст. Димитрова.** БИБЛИОГРАФИЯ на..., с. 9-10; **Ст. Димитрова.** Професор Велко Тонев., с. 412..
 25. **Тонев, В.** ДОБРУДЖА..., с. 9.
 26. **Стоянов, К.** С дълбока признателност..., с. 102.
 27. **Димитрова, Ст.** С безкрайна обич и грижа. – В: СПОМЕНИ ЗА..., с. 95-98.
 28. **Жечев, Н., Ст. Димитрова.** БИБЛИОГРАФИЯ на..., с. 19-24.
 29. **Тонев, В.** Българското Черноморие през Възраждането. София, 1995, с. 10-11.
 30. **Тонев, В.** Българското Черноморие през Възраждането. София, 1995, 380 печ. стр.; **Н. Жечев, Ст. Димитрова.** БИБЛИОГРАФИЯ на..., с. 12-13; **Ст. Димитрова.** Професор Велко Тонев., с. 412-413.
 31. **Лилов, Ст.** Преди последната среща. – В: СПОМЕНИ ЗА..., с. 115.
 32. **Тонев, В.** След Сан Стефано и Берлин 1878 г. Изследване, документи и материали за освобождението на Североизточна България от османска власт. София, 1999, 230 печ. стр.
 33. **Музей на Възраждането-Варна.** – Архив „Велко Тонев“ – Фонд V.

За контакти:

Наталия Димитрова Енева – уредник
Музей на Възраждането – Варна
ул. „Л. Заменхоф“ №21
гр. Варна 9000
E-mail: nataly_eneva@abv.bg